

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

“KİTÂBUN MEKNÛN” KAVRAMININ VAHYİN KORUNMUŞLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ VE KUR’AN’A MUHATAP OLUŞ KEYFİYETİ BAĞLAMINDA ABDESTSİZ DOKUNMA YASAĞI

İdris SAĞIR

Doktora Öğrencisi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri
Tefsir Anabilim Dalı, Kahramanmaraş
PhD. Student Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences
Tafsir Kahramanmaraş/Türkiye
idrissagir@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6319-0137
ror.org/03gn5cg19

Öz

Kur’an namaz öncesinde temizliği emretmiştir. Türkçe’de “abdest” lafzı ile ifade ettiğimiz kelimedir. Dolayısıyla bu kelimenin Kur’an’da yer alması beklenemez. Türkçe’de “abdest” dediğimiz kelimenin Arapça karşılığı “وضو” kelimesidir. Ancak Kur’an’da “وضو” kelimesi geçmez fakat hadislerde çok geçer. Müfessirlerin çoğunluğu, “Ona ancak temiz olanlar dokunur.” (Vâkı’a 56/79) âyetinde *mutahharûn* “melekler” olduğunu belirtmesine rağmen, âyetin tarihsel bağlamı göz ardı edilerek kimi müfessirler ve fukahânın çoğunluğu tarafından *mutahharûn* “insanlar” olarak yorumlanmıştır. Bu gibi yorumlar, sahabe sonrasında Kur’an’a “Mushaf” olarak muhatap olmanın neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu süreç ile birlikte Kitab’a dönüşen vahiy ile olgu arasındaki ilişkiyi kurmak kolay olmadığından, Kur’an’ın bazı pasajlarının, zorlama yorumlara tabi tutulması kaçınılmaz olmuştur. Böylelikle bağlamsal ilişkisi doğru kurulamayan âyetler, ‘abdestsiz Kur’an’a dokunma yasağı’nın delili kabul edilmiştir. Bu çalışmada önce *kitâbun meknûn* kavramının aynı anlam alanındaki diğer kavramlarla ilişkisi ele alınmış; sonra Kur’an’a Mushaf olarak muhatap olmanın, âyetler arasındaki doğru ilişkiyi kurmada ortaya çıkardığı probleme dikkat çekilmiştir. İlgili âyetlerin, bu yasağın ihdasında isabetli delil olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Tefsir, Kur’an, Vâkı’a suresi 79. Âyet, Kitâbun Mekkûn, Abdest.*

EXAMINATION OF THE CONCEPT OF “KITĀBUN MEKNŪN” IN TERMS OF THE PRESERVATION OF REVELATION AND THE PROHIBITION OF TOUCHING THE QUR’ĀN WITHOUT WUDU IN THE CONTEXT OF THE QUALITY OF BEING INTERLOCUTOR TO THE QUR’ĀN

Abstract

The Qur'an commands cleanliness before prayer. This is what we refer to in Turkish by the word ‘ablution’. Therefore, this word cannot be expected to be included in the Qur'an. The Arabic word for what we call ‘ablution’ in Turkish is ‘وضو’. However, the word ‘وضو’ is not mentioned in the Qur'an, but it is mentioned a lot in hadiths. Although the majority of the commentators state that “mutahharoon” in the verse “Only the clean ones touch it” (Al-Waqi'a 56/79), although the verse states that mutahharūn are ‘angels’, some commentators and the majority of jurists have interpreted mutahharūn as ‘humans’, ignoring the historical context of the verse. Such interpretations have emerged as a result of the post-Sahabah process of addressing the Qur'an as a ‘Mushaf’. Since it was not easy to establish the relationship between the revelation, which turned into a ‘Book’ with this process, and the phenomenon, it was inevitable that some passages of the Qur'an were subjected to forced interpretations. Thus, verses whose contextual relationship could not be established correctly were accepted as evidence for the prohibition of touching the Qur'an without ablution. In this study, first, the relationship between the concept of “kitābun meknūn” and other concepts in the same field of meaning is discussed, and then the problem of being addressed to the Qur'an as a Mushaf in establishing the correct relationship between the verses is pointed out. It has been analyzed that the relevant verses are not accurate evidence for the issuance of this prohibition.

Keywords: *Tafsir, Qur'an, Surat al-Waqi'a verse 79, Kitābun Mekkūn, Ablution.*

Atıf / Cite as: Sağır, İdris. ““Kitābun Mekkūn” Kavramının Vahyin Korunmuşluğu Açısından İncelenmesi ve Kur'an'a Muhatap Oluş Keyfiyeti Bağlamında Abdestsiz Dokunma Yasağı”. *Apjir* 9/2 (Ağustos 2025), 373-390.

Giriş

Kur'an'ın nüzûl süreci ve sonrasında ona muhatap olma keyfiyeti farklıdır. Nüzûlün ilk başında Kur'an 5 ayet iken yirmi üç yılın sonunda 6236 (mevcut mushaftaki sayısı) ayet sayısına ulaşmıştır. Artarak devam eden her aşamasına *Kur'an* denmiş ve nüzûl süreci tamamlandıktan sonra bütün halinde bir kitaba dönüşmüş ve adı Mushaf olmuştur. Mushaf'a muhatap olanların, öncelikle bilmesi gereken; tarihi süreç içerisinde, “Kur'an” ile “Mushaf”ın ihtiva ettiği mananın farklı olmasıdır. İmam-ı Şafî (ö. 204-820), “Kur'an” lafzının, bir özel isim olmadığını ve ‘okunan vahiy’ manasına gelen bir isim-sıfat olduğunu söylemiştir.¹ “Mushaf” ise, bu “okunan vahiyler”den mütevatir olarak nakledilen neshedilmemiş âyetlerin bir araya getirildiği kitaptır.”² Diğer bir ifade ile Kur'an, *ana karakteri ‘okunmak’ olan ve Hz. Peygamber’e vahyedilen risalet dönemi boyunca bir kitap formunda bulunmayan vahiyler toplamıdır.* “Mushaf”, “bu vahiylerin -Hz. Osman devrinde-

¹ Abdurrahman b Ebî Bekr Celaeddîn Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394), 1; Suyûtî, *el-itkan*, 2/161-162; Subhi es-Sulih, *Mebâlis*, 17.

² Murat Sülün, “Kur'an'da Kitâb Kavramı ve Kur'an Vahiylerinin Kitaplaşması”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997), 88.

“KİTÂBUN MEKNÛN” KAVRAMININ VAHYİN KORUNMUŞLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ VE KUR’AN’A MUHATAP OLUŞ KEYFİYETİ BAĞLAMINDA ABDESTSİZ DOKUNMA YASAĞI

ümmet tarafından derlenip bir kitap formu verilerek resmiyet kazandırılmış nüshaları”³dır.

Kur’an, şifahi kültürün hâkim olduğu bir topluma, yine şifahi olarak nâzil olmuş bir kitaptır. Nüzûl ortamında olgu ile olan ilişkisine bağlı olarak, yirmi üç yılda nâzil olmuştur. Bu yüzden nüzûlüne şahit olan sahabe için Kur’an, okunan, işitilen ve okunduğu gibi anlaşılan bir sözler mecmuası⁴ iken; sonraki nesil açısından, yapısal olarak sözlü kültürün bütün özelliklerini barındıran bir metin hüviyetine kavuşmuş ve bir *Mushaf’a* dönüşmüştür. *Kur’an’ın metinleşme süreci* diye de ifade edebileceğimiz bu süreç ile birlikte, *İlâhî hitap*, beşerî metinler, kanunlar ya da manifestolar gibi okunmaya başlanmıştır.⁵

Kur’an’ın metinleşme süreci ile baş gösteren birçok anlama problemi zuhur etmiştir. Bu problemlerin en başında, vahyin muhtevisyatını nüzûl vasatı içerisinde anlayamama sorunu gelmektedir. Diğer bir ifade ile araştırılan bir konunun öncelikle, vakıa ile ilişkisinin doğru kurulması en elzem husustur. Dolayısıyla herhangi bir kavramın tahlili yapılırken, o kavramın kendi semantik alanı içerisinde kazandığı mananın belirlenmesi ve Kur’an’ın dünya görüşüne kattığı anlamsal etkinin ne olduğunun tespiti⁶ önemlidir. Yani Kur’an’da aynı anlam alanlarına ait her bir kavramı, ait olduğu alan içerisinde değerlendirerek ana gövdeyle insicamını bozmadan ele almak Kur’an araştırmalarının en temel ilkesi olmalıdır. Bu çerçevede, Vâkı’a suresi 79. âyetin, *Mushaf’a abdestsiz dokunma yasağına* delil teşkil edip etmediği, “Kitâbun meknûn” kavramının semantik alanı içerisinde ihtiva ettiği mananın tespit edilmesi ile mümkündür.

Nüzûl sonrasında Kur’an’ın Mushaf olmasına bağlı olarak, anlam ve bağlam ilişkisinin kurulması giderek zorlaşmıştır. Bağlam ilişkisi ihmal edilince bazı fakihlerin ‘Kur’ an’ın her şey için bir açıklama olarak indirildiği”⁷ yaklaşımı hâkim olmuştur.⁸ Böylece, âyetler arasında tarihen mümkün olmayacak ilişkiler kurulması kaçınılmaz olmuştur. *Abdest* âyeti diye adlandırılan 112. sırada Medine’de nâzil olmuş olan Mâide suresi 6. âyeti ile Mekke’de 47. nüzûl sırasında⁹ nâzil olan Vâkı’a suresi 79. âyeti arasında kurulan ilişkinin, bu minval üzere değerlendirilmesi gerekir. Âyetler arasında kurulan bu sorunlu ilişki

³ Sülün, “Kur’an’da Kitâb Kavramı ve Kur’an Vahylerinin Kitaplaşması”, 88.

⁴ Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 301.

⁵ Geniş bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme* (İstanbul: Kuramer, 2017), 60-63.

⁶ Kur’an’ın *dünya görüşü* tabiri İzutsu’dan ödünç aldığımız bir kullanımdır. Bu tabire yüklenen anlam, ahiretin dışındakini ifade eden bir anlam olmayıp büyük olsun, küçük olsun bütün Kur’an semantik alanları, ancak genel kalıp içinde, yekûn olarak Kur’an’ın bütün semantik alanlarının birbiriyle münasebeti içinde mana kazanması neticesinde ortaya çıkacak olan bir bakış açısını ifade etmektedir. Buna Kur’an’ın fikir yapısı, Kur’an’ın perspektifi ve Kur’an’ın düşünce sistemi demek de mümkündür. Bk. Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev: Süleyman Ateş, (Ankara: 1975), 25-35.

⁷ *en-Nahl* 16/89.

⁸ Sülün, “Kur’an’da Kitâb Kavramı ve Kur’an Vahylerinin Kitaplaşması”, 66.

⁹ M. Zeki Duman, *Beyânu’l-Hak: (Kur’an-ı Kerim’in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri)* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2006), 1/11.

tarzının, Kur'an'a muhatap oluş keyfiyeti ile ilgili anlama problemi olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle yasağa dair fıkhi hükmün ihdasında, ilgili âyetlerin nüzûl döneminin farklı olması ve Kur'an'a Mushaf olarak muhatap olmanın etkisi, önemli bir faktördür.

Çalışmada nitel veri toplama yöntemi ile elde edilen deliller, tanımlama, gruplama, açıklama ve analiz etme ve diğer tekniklerden yararlanarak tasnif ve tahlil edilecektir. İlk olarak Kur'an'ın cinlerin ve şeytanların müdahalesine kapalı, korunmuş bir kitap olduğunu ifade eden “suhufun mükerrerme”, “levh-i mahfûz”, “kitâbun meknûn” ve “ümmü'l-kitâb” kavramları ayrı ayrı incelenecek ve bu kavramların, aynı anlam alanına ait olmaları nedeniyle, çalışmada diğerlerini temsilen daha yaygın olarak kullanılan *levh-i mahfûz* kavramı kullanılacaktır. Daha sonra “ona ancak temiz olanlar dokunur.” (Vâkı'a 56/79) âyeti ile *abdest* âyeti olarak bilinen (Mâide 5/6) âyet arasında kurulan ilişkinin, Kur'an'a *Mushaf* olarak muhatap olmaya bağlı sorunlu bir ilişki olduğuna vurgu yapılacaktır. “Mushaflaşma sürecinde Kur'an'ın tasavvur bakımından bir bütün halinde Mushaf'la aynileştirilmesi söz konusu olduğundan” yaygın kullanım nedeniyle, *Kur'an lafzı*, *Mushaf* manasında kullanılacaktır.

1. Korunmuş Kitap

Kur'an-ı Kerim'in Allah katında, bir ana kitapta, kayıtlı olduğunu ifade eden kavramlardan nüzûl sırasına göre ilk başta olanı “Suhufun Mükerrerme”dir. Bu ifade في مكرمة مرفوعة مطهرة Abese suresi 13. âyetinde geçmektedir. İbn. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) bu âyeti “Allah katında arınmış yüce makam olan levh-i mahfûz”¹⁰ diye açıklamıştır. Âyet Kur'an'da şu pasaj içerisinde geçmektedir: Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür, Dileyen ondan öğüt alır. O, mukaddes sayfalaradır; (Suhufun Mükerrerme) Yüce makamlara kaldırılmış, tertemiz sayfalarda. Seçkin ve erdemli elçilerin ellerinde.¹¹

Suhuf, esas itibarıyla “insanın yüz derisi”¹² ve “üzerine yazı yazılan yaygın yüz, satır, kâğıt, sahife ve sayfalar demektir.”¹³ Kur'an'da “sahife” kelimesinin çoğulu olan “suhuf” kullanım olarak yaygındır. Kelime Tekvîr Suresi 10. âyetinde her bir insanın dünyadaki tutum ve davranışlarının kaydedildiği kitap¹⁴ anlamına gelirken, diğer âyetlerde ilâhî

¹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l- Beyân an Te'vîl'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420), 24/221.

¹¹ Abese 80/11-16. Tercüme için bk. *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 631-632.

¹² Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Samarrâî (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, t.y.), 3/120; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn (Dâru'l-Fikr, 1399), 3/334.

¹³ M. Zeki Duman, *Levh-i Mahfuzdan Mushaf-ı Şerife Kelamullah*, (Kayseri, 2013), 83.

¹⁴ Süleyman Ateş Kitab-ı meknûn, *Levh-i Mahfûz ve Abese suresi 13. âyetinde geçen suhuf-i mükerrerme ile Hz. Musa'ya verilen Tevrat levhalarının murat edildiği kanaatindedir. Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 10/325. Ayrıca bk. Hidâyet Aydar, “Kur'an'a Dokunmak ve Abdest Meselesi”, *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 4 (1998), 62.

“KİTÂBUN MEKNÛN” KAVRAMININ VAHYİN KORUNMUŞLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ VE KUR’AN’A MUHATAP OLUŞ KEYFİYETİ BAĞLAMINDA ABDESTSİZ DOKUNMA YASAĞI

kelamın yazılı kayıtları anlamındadır. Yine bu âyetlerin birinde, ilâhî kelâmın şahadet alanında kayda geçirilmiş somut şeklini değil, onun gayb alanına ait yazılı biçimini ifade ettiği görülmektedir.¹⁵ Buna göre “suhufun mükerrerme”, “levh-i mahfûz”dan kopya edilen sayfalar.¹⁶ O halde *suhufun mükerrerme*, ile *levh-i mahfûzun* aynı anlamı ihtiva ettikleri söylenebilir. Aynı şekilde *إن هذا لفي الصحف الأولى* صحف إبراهيم وموسى “Şüphesiz bu hükümler ilk sayfalarda İbrâhim ve Mûsâ’nın sayfalarında da vardır.”¹⁷ âyetinde de bu kitap, Allah katında yücelik vasfı verilmiş (مرفوعة), şeytanların değil; tertemiz elçilerin ulaşabileceği bir kitap olması manasındadır. Zira peygamberlere gönderilen ilahi kitaplara “suhuf” denmesinin manası bu olmalıdır.¹⁸

Yine aynı anlam alanında olduğunu belirttiğimiz diğer kavram *levh-i mahfûz*dur. Levh-i mahfûz esas itibarıyla, Allah’ın katında, her bir şeyin yazılı olduğu, korunmuş, mücerret bir kitabı, yani vahyin, nüzûl sürecinde her türlü dış etkiye (şeytanların tesirine) karşı korunmuş olduğunu ifade eder.¹⁹ Bunun için *لوح محفوظ* Burûc suresi 22. âyet ile *وَحَفِظْنَاَهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ* Hicr suresi 17. âyetini birlikte tahlil ederek levh-i mahfûzu anlamak gerekir. Her iki âyet de Kur’an’ın Allah Teâlâ’nın şerefli, yüce katından indirilmiş ve her türlü tebdil ve tağyire karşı özel koruma altında bulunan bir kitap olduğunu ifade etmektedir.²⁰ Kur’an, levh-i mahfûzda olduğu için hiçbir el onu değiştiremez ve hiçbir güç onu bozamaz o yüzden şanı yüce (قرآن مجيد) bir kitaptır.²¹

Levh-i mahfûz, “levh” ve “mahfûz” kelimelerinden oluşan bir terkiptir. *el-Levh*, ister tahta ister kemik, düz ve yassı taş, isterse başka bir şeyden olsun, üzerine yazı yazılabilen düz ve enli olan her şeye verilen addır.²² Nitekim levh’in yassı ve enli şey anlamı; Kamer sûresinin 13. âyetinde: “zâtî elvâh” ibâresiyle *tahta* manasında kullanılmıştır. Burûc sûresinin 22. âyetinde ise “*korunmuş bir levhtedir*” yani meleklerden başka varlıkların muttali olamayacağı “kitâbun meknûn” ile aynı anlamdadır.²³ Aynı zamanda bize indirilen

¹⁵ Bk. Zekerîya Pak, *Vahiy Kavramının Semantik Alanı - Kur’an’ın Nüzul Süreciyle İlgili Temel Kavramlar* (Kahramanmaraş: Ukde, 2011), 67.

¹⁶ Ulemâu’l-Ezher, *et-Tefsîru’l-Vasît li’l-Kur’ani’l-Kerim* (el-Hey’etü’l-Âmmetü lişşuûni’l-Matâbiu’l-Emîriyye, 1393), 10/1786.

¹⁷ el-A’lâ 87/18.

¹⁸ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân*, thk. İmam Ebî Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru’l-İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1422) 10/131; Bu konuda geniş bilgi için bk. Pak, *Vahiy Kavramının Semantik Alanı*, 68.

¹⁹ Pak, *Vahiy Kavramının Semantik Alanı*, 70.

²⁰ en-Nâsirî, *et-Teysîr fî Ehâdisi’t-Tefsîr*, 6/406; Ebû Mansur Muhammed Mâturîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne* Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426), 9/506.

²¹ Ulemâu’l-Ezher, *et-Tefsîru’l-Vasît li’l-Kur’ani’l-Kerim*, 10/1786.

²² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, 3/300; Mecdüddîn Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu’l-Muhîr*, thk. Muhammed Nu’aym (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1426), 1/240.

²³ Fahrreddin Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420), 31/116.

kitapların asıl kaynağı olan “ümmü’l- kitab” manasındadır.²⁴ “Doğrusu inkârcılar bir yalanlama içindedirler. Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır. Şüphesiz o şanı yüce bir Kur’an’dır; Levh-i mahfuzdadır.”²⁵ Fî levhin mahfuz âyeti, bağlamı içerisinde ve yalın haliyle değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber’e vahyedilen ilâhî mesajların tamamının da kayıtlı olduğu ve bu kaydın koruma altına alınmış bir levhada bulunduğunu anlamak mümkündür.²⁶

Kitab’ın korunmuşluğunu ifade eden ve bu çalışmanın esası olan asıl kavram “Kitâbun meknûn” kavramıdır. Mekkûn kelimesi bir şeyi korumak, saklamak ve örtmek anlamlarına gelen “kenne/كَنَّ” fiilinden türemiş ismi meful olup, “üstü örtülüp gizlenerek koruma altına alınmış” anlamında bir niteleme sıfatıdır.²⁷ Korunmak için gizlenip saklanılmış şey ve aynı şekilde üzerini örtüp saklamak suretiyle bir şeyi güneş ışığı vb. etkenlere karşı korumak anlamına gelmektedir. Aynı şekilde (اكتنت المرأة) kadının hayasından dolayı yüzünü kapatması²⁸ da korunmak manasını işaret etmektedir.

“Kenne/كَنَّ” fiili ve türevlerinin Kur’an’da hem hakiki hem de mecazi manada kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, gençlerin sedefler içerisinde gizlenmiş inciye benzetilmesi²⁹ insanın içinden geçirdiği niyet ve düşünceler,³⁰ kalplerdeki anlamaya engel olan örtü ve kapalılık,³¹ dağlardaki sığınak ve barınaklar,³² ve yine cennet kızları, hurilerin el değmemişliği ve saflığı³³ ifade edilirken “kenne” fiilinden türeyen kelimeler kullanılmıştır.³⁴ “Kitâbun meknûn” anlam itibarıyla, “kafirlerin ve müşriklerin Kur’an’ı şeytanlar indirdi iddialarını nefyetmek”³⁵ manasında, *suhufun mükerrerme* ve *levh’i mahfûz* ile aynı anlam alanında bulunan bir kavramdır. Umumiyetle müfessirler bu şekilde yorumlamışlardır.³⁶

Ele aldığımız ve Kur’an’ın korunmuş bir kitap olmasını ifade eden diğer bir kavram ise “ümmü’l-kitâb”tır. Türkçede bu terkinin tamlayanı olan “kitâb” kelimesi; tamlanan

²⁴ Ebü’l-Kâsım Mahmûd Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl* (Beyrut: Dâru’l-Kiatâbi’l-Arabî, 1407), 4/236.; Ebu’l-Berekât Abdullah b Ahmed en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakîku’t-Te’vîl*, thk. Yusuf Ali el-Büdeyvi, 1. Bs (Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1419), 3/264.

²⁵ *el-Burûc* 81/19-22.

²⁶ Pak, *Vahiy Kavramının Semantik Alanı*, 70.

²⁷ İbn Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü’l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba’lbeke (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1987), 1/166. Ayrıca Bk. Pak, *Vahiy Kavramının Semantik Alanı*, 72.

²⁸ Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî -İbrâhîm es-Samarrâî (Beyrut: Dâru ve Mektebetü’l- Hilâl, t.y.), 5/281.

²⁹ *et-Tûr* 52/24.

³⁰ *el-Bakara* 2/235; *en-Neml* 27/74; *el-Kasas* 28/69.

³¹ *el-Enam* 6/25; *el-İsra* 17/46; *el-Kehf* 18/57.

³² *en-Nahl* 16/81.

³³ *es-Saffat* 37/49; *et-Tûr* 52/ 24; *el-Vâkı’a* 56/ 23.

³⁴ Mücteba Altındaş, “Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfûz ve Ümmü’l-Kitâb”, *Kelam Araştırmaları*, 11/1 (2013), 231.

³⁵ *en-Nâsırî, et-Teyisîrî fî Ehâdisi’t-Tefsîr*, 6/159.

³⁶ Ulemâu’l- Ezher, *et-Tefsîru’l-Vasît li’l-Kur’ani’l-Kerim*, 9/1268.

“KİTÂBUN MEKNÛN” KAVRAMININ VAHYİN KORUNMUŞLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ VE KUR’AN’A MUHATAP OLUŞ KEYFİYETİ BAĞLAMINDA ABDESTSİZ DOKUNMA YASAĞI

“üm” kelimesinden daha fazla aşına olduğumuz bir kelime olmasından dolayı, “üm” kelimesinin manası anlaşıldığında terkinin manası da anlaşılmış olacaktır. “Ümm” ana demektir ve İsfahânî *üm* kelimesini babanın mukabili olarak tanımlar. Hem birini doğuran hem de doğuran kişiyi doğurana ana denir. Bu nedenle –müteselsilen geriye doğru asıl kaynağa kadar gitmesi nedeniyle- Hz. Havva insanlığın anasıdır. Bir şeyin bağlı olduğu, eklendiği her şeye ana (temel, esas, asıl, merkez, kaynak, memba)³⁷ denir. Bu nedenle Yüce Allah, “ve o katımızdaki ana kitapta mevcuttur.” (وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدِينَا)³⁸ yani levh-i mahfûzda mevcuttur buyurmuştur. Bunun nedeni de bütün ilimlerin ona mensup olması ve ondan kaynaklanmış olmasıdır.³⁹

Ümmü’l-Kitâb, Kur’an’ın da dâhil olduğu ve farklı dönemlerde gönderilen ilâhî mesajların kaynağı için kullanılan bir kavramdır. Kur’an’ın ilâhî koruma altında olduğuna dair ele aldığımız, *suhufun mükerrreme*, *levhun mahfûz*, *kitâbun meknûn* ve *ümme’l-kitâb* kavramlarının aynı olguya delâlet ettiklerini söyleyebiliriz. Bu bizi, Allah katında Kur’an’ın da kayıtlı bulunduğu bir ana kitabın varlığı sonucuna götürür. İlâhî mesajlar, oldukça korunaklı olan bu kitaptan neşet ederek Hz. Peygamber’e vahyedilmiştir. Bu kitabın hakikati bizim tarafımızdan idrak edilemeyecek fiziki varlığı olan bir kitap olarak anlaşılabileceği gibi, ilâhî bilginin somut bir tasviri olarak da anlaşılabılır.⁴⁰ Kanaatimizce ikincisidir ve bu kavramlardan anlaşılması gereken ise Allah’ın katında, olmuş ve olacak her şeyin kayıtlı olduğu ve âyetlerde, “mukaddes sayfalar”, “korunmuş levha”, korunmuş kitap”, “ana kitap” diye tavsif edilen, ancak nesnelliğini bilemediğimiz asıl bir kaynağın mevcudiyetidir. Tefsir geleneğimizde bu olguya ilişkin söylenen, oldukça zengin bir müktesebât mevcuttur. Ekseriyetle bu, lahutî aleme ait, mücerret bir kavrama, şahadet aleminden örneklem bulmaya çalışmaktan öteye gidememiştir. Salt olarak meseleyi düşündüğümüzde bu çaba son derece makuldür. Çünkü ortada âyetin anlattığı ve izaha muhtaç bir mevzu vardır. Bunun için de harf, işaret, kelime ve o kelimeyi zihinde karşılayacak bir nesneye ihtiyaç vardır. Nesnel karşılığı yoksa hissi/sezgisel bir karşılığının olması gerekir ki o varlığa ait mana zihinde var olabilsin.

Konu hakkında buraya kadar yapılan izahlar “*fi levhin mahfûz*”⁴¹ âyeti bağlamında tekrar değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber’e vahyedilen ilâhî mesajların bir şekilde kayıtlı bulunduğu *korunaklı bir levhanın* varlığından bahsedilebilir. Ama *levh-i mahfûzun* nesnel varlığı olan bir kitap şeklinde düşünülmemesi gerekir. Konuya dair Gazzâlî’nin (ö.505/1111) şu yaklaşımı önemlidir: ⁴² “Âlemin yaratılışının başlangıcından sonuna kadar, Allah’ın yaratılışla ilgili takdir ettiği her şey yazılı ve kayıtlıdır. Bu, Kur’an’da geçtiği üzere, bazen *levh*, bazen *kitâbun mübîn*, bazen *imâmün mübîn* olarak ifade edilir.

³⁷ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti, 1994), 52.

³⁸ *ez-Zuhrûf* 43/4.

³⁹ Bk. Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân* (Dimeşk-Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1412), 85.

⁴⁰ Pak, *Vahiy Kavramının Semantik Alanı*, 74.

⁴¹ *el-Burûc* 85/22.

⁴² Pak, *Vahiy Kavramının Semantik Alanı*, 70.

Âlemde gerçekleşmekte olan ve gerçekleşecek her şey, gözün muttali olamayacağı bir keyfiyette orada yazılıdır. Söz konusu Levh'in ağaç, demir ve kemik gibi şeylerden, Kitab'ın da kâğıt veya deriden olduğu düşünülemez. Meseleyi zihne yaklaştırmak için şöyle bir karşılaştırma yapılabilir: Takdir edilen şeylerin Levh'teki varlığı, Kur'an kelimelerinin ve harflerinin hâfızın zihnindeki varlığına benzer. Bunlar onun zihninde yazılıdır ve okurken oraya bakıyor gibi okur. Oysa onun beyninin her bir parçası incelense, orada bu yazılardan bir tek harf görülmez. Allah'ın takdir ettiği her şeyin yazılı olduğu Levh'i de bu çerçevede düşünmek gerekir."⁴³ Esas itibarıyla bu olgu hakkında yapılacak her türlü yorumun ve temsilin, zihne yaklaştırmaktan öteye gidemeyeceği görülmektedir. Şu halde levh-i mahfûzu Allah'ın *ezelî ilmi, bilgi hazinesi*, ve *kaderi* diye ifade etmek, doğru bir tanım olarak gözükmektedir. Ya da bazı bilim insanlarının söylediği gibi; Levh-i mahfûz, *tüm kainatın kitabı*, Kur'an ise *bu kainat kitabının bir parçasıdır*. Bir çeşit *bilgi işlem merkezi* olarak yorumlanan bu kavram, tüm kainatın idare kanunlarının yazılı olduğu ve bütün varlıkların geçmiş ve geleceklerinin kayıtlı olduğu bir merkezdir.⁴⁴

Sonuç olarak Kur'an'ın semantik alanları içerisindeki kavramlar birbirleri ile münasebeti doğrultusunda mana kazanır. Aynı semantik alana ait olduğunu belirttiğimiz *suhufun mükerreme*, *Kitâbun meknûn* ve *ümmül-kitâb* terkiplerinin herbirinin kavramsal ifadesi; Allah'ın *ilmi, bilgi hazinesi* ve *kaderi* demek olup *levh-i mahfûz* manasındadır. Dokunulacak nesnel bir varlığının olduğu bilinemez. Bu kavramlar, ait olduğu siyak ile iç bağlam ilişkisi; olgu ile de dış bağlam ilişkisi kurularak anlaşılmalıdır. Aksi halde doğru olmayacak neticelere ulaşmak ihtimali her zaman mevcuttur.

2. “Kitâbun Mekkûn” ve Kur'an'ın Kaynağına Dair Cahiliye Dönemi Algısı

Esas itibarıyla “Kitâbun Mekkûn” kavramının ihtiva ettiği anlamı, aynı semantik alandaki *levh-i mahfûz*dan ayrı düşünmediğimizi burada belirtmek isteriz. Bu nedenle nesnel bir varlığının olup olmadığı bilinmeyecek olan *kitâbun meknûn* terkipteki kitabın hangi kitap olduğu konusu önem arz etmektedir. Kesin bir yargı ile şudur deme imkânına sahip olabilmek için, yapılması gereken; öncelikle Tefsir ilmi kaidesi içerisinde âyetin -Vâkı'a Suresi 78. ayetindeki (*fi kitâbin meknûn*/ O korunmuş bir kitaptadır.) - siyakına uygun olarak, hangi kitap olduğuna delâlet ettiği meselesinin izahıdır. Âyetin (Vâkı'a-56/78) Kur'an'daki siyakı şöyledir:

فلا أقسم بمواقع النجوم (٧٥) وإنه لقسم لوتعلمون عظيم (٧٦) إنه لقرآن كريم (٧٧) في كتاب مكنون (٧٨) لا يمسه إلا المطهرون (٧٩) تنزيل من رب العالمين (٨٠) أفبهذا الحديث أتم مدتهون (٨١)

⁴³ el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Marife, Beyrut tsz., IV, 504-505; Şah Veliyyullah Dihlevî, *Huccetu'llahi'l-Bâliğa*, thk. es- Seyyîd Sâbık, 1. Bs (Lübnan: Dâru'l-Ceyl, 1426), 1/69; Ayrıca bk. Pak, *Vahiy Kavramının Semantik Alanı*, 70-71.

⁴⁴ Yeniçeri, Celal, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1995, s.203, 366; akt. Altındaş, “Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfûz”, 225.

“KİTÂBUN MEKNÛN” KAVRAMININ VAHYİN KORUNMUŞLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ VE KUR’AN’A MUHATAP OLUŞ KEYFİYETİ BAĞLAMINDA ABDESTSİZ DOKUNMA YASAĞI

“Yo, hayır, yıldızların yerlerine yemin ederim ki, bilerseniz bu büyük bir yemindir, O elbette şerefli bir Kur’ andır. Korunmuş bir Kitapta. Ona temizlerden başkası dokunmaz. O, alemlerin Rabbinden indirilmiştir. Şimdi siz, bu sözü mü küçümsüyorsunuz?”

Cahiliye döneminde Araplar cin şeytanlarının kahinlere, büyücülere, şairlere ilham verdiğini; Allah’ın katından haber çalıp onlara aktardıklarını sanıyorlardı. “Müşrikler, Hz. Peygamber’e mecnun, kahin, şair; okuduğu âyetlere ‘cinlerin öğrettikleri’ diyorlardı.”⁴⁵ Yani Kur’an’ın cinler ve şeytanlar tarafından indirildiğini, iddia ediyorlardı.⁴⁶ Kur’an’ın ilk mü’min muhatapları toplumda yaşanan folklorik yapı gereği, o korunmuş kitaptadır ve ancak ona temiz olanlar dokunabilir ifadelerinden Kur’an’a cinler ve şeytanların dokunamayacağını anlıyorlardı.

Kur’an’da şeyatin tabiri, insanlar gibi cinlerin kafir olup İblis’e/Şeytan’a uyanlarına denir. Küfürleri ve yaptıkları, nedeniyle şeytanlar pistirler.⁴⁷ O halde Vâkı’a suresinin bu âyetleri, cahiliye toplumunun genel algısındaki, Kur’an’ın kaynağına dair yaygın kanaate bir cevap niteliğindedir. Bu yüzden 75. Âyet, “Yo, hayır, yemin ederim ki bu iş sizin sandığınız gibi değil” şeklinde anlaşılmış, Kur’an’ın indirilmesinin cinler şeytanlar ya da kahinlerle bir ilgisinin olmadığını belirtmek için büyük yeminle başlamıştır.⁴⁸ Ve bu yemin cümlesi, Kur’an’ın Allah’ın kelamı olmasından dolayı yüce makamlarda olduğuna vurgu yapmıştır.⁴⁹ Onu ancak ve ancak fitraten tertemiz melekler oradan alıp inzal edebilir; şeytanlar oraya erişemedikleri için Hz. Muhammed’e Kur’an’ı indiremezler.⁵⁰ Aynı şekilde Abese suresinin 80/11-15. âyetleri de Kur’an’ın melekler tarafından indirildiğini vurgulamaktadır. “Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür, Dileyen ondan öğüt alır. O, mukaddes sayfalardadır; (Suhufun Mukerreme) Yüce makamlara kaldırılmış, tertemiz sayfalarda. Seçkin ve erdemli elçilerin ellerinde.”

Neticede Vâkı suresi 75-81. âyetler, müşriklerin Kur’an’ın kaynağına dair iddialarını reddetmektedir. Bu âyetler, ilâhî kelamın nüzûl sürecinde Allah’ın denetimi altında olduğuna işaret etmektedir. Hz. Peygamber’e indirilen Kur’an’ın Allah’ın katında, “Kitâbun meknûn” diye nitelenen bir kaynağının bulunduğu ve bu kitaba cin, şeytan, kâhin vs. müdahale imkânının bulunmadığı anlaşılmaktadır.⁵¹

⁴⁵ Duman, *Beyânu’l-Hak*, 1/497.

⁴⁶ Pak, *Vahiy Kavramının Semantik Alanı*, 60. Dahhâk Vâkıa 56/79 âyetin yorumu ile ilgili görüşü şöyledir: Müşriklerin “Kur’an’ı Hz. Muhammed’e şeytanlar indirdi” iddiaları boş ve temelsizdir. Şeytanlar buna güç yetirmezler. Zira Allah, şeytanları Kur’an’ı dinlemektan men etmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, 23/149.

⁴⁷ *el-En’âm* 6/112.

⁴⁸ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd Begavî, *Meâlimü’t-Tenzil fî Tefsiri’l-Kur’ân*, thk. Muahmmmed Abdullah En-Nemir (b.y.: Daru’t-Tayyibi li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 1417), 5/19.

⁴⁹ Begavî, *Meâlimü’t-Tenzil*, 8/22.

⁵⁰ Duman, *Beyânu’l-Hak*, 1/498.

⁵¹ Pak, *Vahiy Kavramının Semantik Alanı*, 73.

3. Vâkı'a 56/79. Âyet ile Mâide 5/6. Âyet Hakkında Görüşler

Vâkı'a 56/79. âyet ile ilgili tefsir kaynaklarındaki yorumlar şöyledir: Taberî, “ ‘Allah Teâlâ korunmuş olan kitaba ancak temiz olanların dokunabileceğini bildirmiştir’ demiş ve temiz olanların kapsamını geniş tutarak bunların sadece *melekler* olmadığını *resuller*, *nebler* ve *günahlardan arınmış olanlar*.”⁵² olduğunu belirtmiştir. Taberî'nin bu yorumundan (المطهرون) ile istisna edilenlerin, maddi kirlerden arınanlar değil, kendisini günahlardan arındıranlar ile fitraten temiz olanlar olduğunu anlamak mümkündür. Başka bir ifadeyle Taberî, âyetteki *mutahharûn*un *maddi kirlerden arınmış olmakla ilgili olmadığı* görüşündedir. Nitekim bu âyet, çoğu müfessirin yorumunda olduğu gibi, kendi iç bağlamı ve olgu ile münasebeti açısından değerlendirildiğinde, “kitâbun meknûn”un *levh-i mahfûz*; “mutahharûn”un ise *insanlar* değil *melekler* olduğu,⁵³ anlaşılabacaktır. İbn. Abbas (ra) da bu kitap, semadaki kitaptır.⁵⁴ demiş; Said b. Cübeyr, İkrime, Mücahid, Ebu'l- Âliye ve İbn Zeyd de aynı şekilde *mutahharûn*un *melekler* olduğunu söylemişlerdir.⁵⁵ İmâm-ı Şâfiî, tefsir ehlinin bu âyetin yorumunda ihtilaf ettiklerini belirterek, bazılarının bu âyetin, namaz kılarken temiz olmanın şartı olduğuna; bazılarının ise temizlikten kastın günahattan masun olan melekler olduğuna kanaat ettiklerini⁵⁶ söylemiştir.

İlle'l- *Mutahharûn* ile istisna edilenlerin *insanlar* olduğu görüşüne gelince, Begavî (ö. 516-1122) Vâkı'a suresi 56/79) âyetin yorumu için Atâ, Tavus, Sâlim, Kasım gibi âlimlerin görüşlerine yer vermiş, *hayızlının ve kirli olanların Kur'an'ı taşıması ve ona dokunması caiz değildir* dediklerini ve birçok âlimin de bu görüşü benimsediklerini belirtmiştir. Malik, Şâfiî, Hammad ve Ebu Hanife gibi âlimlerin ise *hayızlı ve kirli olanların ona bir örtü ile dokunmaları caizdir*⁵⁷ dediklerini ifade etmiştir. İbn Kesîr (ö. 774/1374) konuya daha farklı yaklaşarak Vâkı'a suresi (75-81). âyetler ile Abese suresi (11-16). âyetleri aynı bağlamda değerlendirmiş, bu âyetlerin tamamının Kur'an'ın *yüceliğine* ve *faziletine* işaret ettiğini söylemiştir. Ayrıca İbn Kesîr, âlimlerin “sahih hadislerden hareketle, mezkûr âyetten kirli

⁵² Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 23/152.

⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 31/116; Ebû Muhammed Abdülhakk el-Endelûsî İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l- Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Lübnan: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 5/251; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 8/23; el-Kâdî Nasruddîn Beydâvî, *Envâru't- Tenzil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 5/183; Ebû Zeyd Abdurrahman b Muhammed es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hisân fi't-Tefsiru'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali Muavviz - Âdil Abdullah Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 5/371; Abdurrahman b Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/26-27; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 27/334-335.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/149.

⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/151.

⁵⁶ Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Tefsiru'l-İmâm-ı Şâfiî*, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, 1. Bs (Memleketi'l-Arabiyyeti's Suûdiyye: Dâru't-Tedmiriyye, 1427), 1/1304.

⁵⁷ Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 5/19.

“KİTÂBUN MEKNÛN” KAVRAMININ VAHYİN KORUNMUŞLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ VE KUR’AN’A MUHATAP OLUŞ KEYFİYETİ BAĞLAMINDA ABDESTSİZ DOKUNMA YASAĞI

olanların Kur’an’a dokunamayacağı hükmünü çıkardıklarını”⁵⁸ ifade etmiştir. Yorumun devamında, İbn Kesîr, Kur’an’a hürmet ekseninde insanların ve meleklerin durumunu değerlendirmiş ve “melekler Kur’an’a yüce divanda hürmet ederler. Oysa Kur’an insanlara indirilmiş ve onlara hitap etmiştir. Yeryüzü halkının ona hürmet etmesi, onu yüceltmesi, ona teslim olup boyun eğmesi daha önemlidir.”⁵⁹ demiştir. İbn Kesîr’in bu yorumundan Kur’an’a dokunmada abdestli olma şartının ona tazimin bir gereği olarak görmüş olduğunu söylemek mümkündür.

Mâide suresi 6. âyetin tefsiri için Şafiî, bu âyetin “namaz için kalkanlara abdest almayı emrettiğini”⁶⁰ dolayısıyla âyetin abdest âyeti olduğunu belirtir. Begavî de aynı şekilde bu âyetin, abdest âyeti olması bağlamında “namaza her kalkıldığında abdest almanın farz olduğunu”⁶¹ belirtmiştir. Şu var ki bu âyeti, abdest âyeti olarak vasseden çok sayıda delil bulmak mümkündür. Ancak abdestli olmak, namazın şartı olduğu gibi, Kur’an’a dokunmanın ve onu okumanın da şartı mıdır? Bu hususta âlimlerin ihtilaf ettikleri bilinmektedir. İbn Abbas ve Şa’bî, bir kişinin Kur’an’a abdestli olmasa bile gusül abdesti varsa ona dokunmasının caiz⁶² olacağını söylemişlerdir. Bu yüzden selef ulama, abdestsiz olarak Kur’an’ı okumayı; ona dokunmaktan ayrı tutmuşlardır. Sahabe döneminden beri Müslümanlar arasında, cünüplük halinde Kur’an okunmaması yaygın bir uygulama olmasından dolayı İmam Mâlik, Ebû Hanife ve İmam Şafiî cünüplük halinde Kur’an okunmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir.⁶³

Kur’an’a abdestsiz dokunma yasağı çerçevesinde Vâkı’a suresi 79. âyet ile Maide suresi 6. âyet arasında doğrudan bağ kurulmuş olmasının izaha muhtaç yönü bulunmaktadır. Bu sorunu, Kur’an’a muhatap alma açısından, ilk nesil ile sonraki neslin farklılığı ile izah etmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Nitekim İbn Âşûr (1879-1973), Kur’an’a muhatap oluş keyfiyeti bakımından bu iki nesli birbirinden ayrı tutmuş olmalı ki, Kur’an’a abdestsiz dokunma yasağının, Mushaf olması ile ilgili olabileceğini⁶⁴ düşünmüştür.

4. Kur’an’a Muhatap Oluş Keyfiyetinin Ona Abdestsiz Dokunma Yasağına Etkisi

Kur’an’ın, nüzûl döneminin tamamlanması ile birlikte yirmi üç yıllık peyderpey indirilme süreci tamamlanmıştı. Halife Hz. Ebû Bekir dönemi ile birlikte Kur’an’ın âyetleri bir araya

⁵⁸ Ebû'l- Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî İbn Kesîr, *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muammer b. Selâme (b.s.: Dâru't-Tayyibe, 1420), 7/18.

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l- Azîm*, 7/218.

⁶⁰ eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İmâm-ı Şâfiî*, 2/706.

⁶¹ Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 2/20.

⁶² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 27/337.

⁶³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 27/337.

⁶⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 27/337.

dercedilmiş; Hz. Osman döneminde de Mushaf haline gelmişti.⁶⁵ Hicri II. asır ile başlayan tedvin döneminde, toplumsal hayatta karşılaşılan tüm sorunların halli için artık Mushaf olmuş bir *kitap* ve o Mushaf'ın tarih ile bağını kuran nüzûl sebebi rivâyetlerine ihtiyaç vardı. Ne var ki nüzûl döneminden uzaklaştıkça, Kur'an ifadelerinin vakıa ile ilişkisinin otantik yapısı, süreçle doğru orantılı bir şekilde kayboluyordu. Bu nedenle, dolaylı muhataplar diye isimlendirilen Kur'an'ın nüzûl sonrası muhatapları, dili bilseler bile bağlamı bilmedikleri için metni doğru anlamaları probleme dönüşüyordu.⁶⁶ Zira artık olgu ile ilişkisi bakımından dinamik vahiy dönemi yerini, iki kapak arasında mündemiç olan yeni sözler söylemeyen, söylenmeyi bekleyen pasif yapıdaki kitaba bırakmıştı.⁶⁷ Şifahi iletişim dinamiktir. Nüzûl ortamında vahiy olgu ilişkisi hep böyle olmuştur. Yazı ile birlikte o dinamik yapı, bir tarafın pasif olduğu ilişki biçimine bırakır. Bu nedenle "sözlü bir anlatımı anlamak için onun göndermelerini anlamak gerekir. Yani *kim nerede* ve *ne zaman* bu bildiriği üretti? soruları sözlü bir bildirinin anlaşılması için gerekli olabilir."⁶⁸ Dinamik nüzûl döneminde tamamlanmış olan dinin⁶⁹, sonradan gün yüzüne çıkan nezuhr sorunlar için yeniden inşası gerekiyordu. Bu inşa süreci, sahabeden tevarüs eden müktesebat ile kaldığı yerden devam etmek zorundaydı. İnsan bu süreç ile birlikte "ortada pasif bir halde duran anlaşılmayı bekleyen metni anlamlı kılmak için harekete geçen aktif bir özneydi."⁷⁰

Kur'an'daki âyet sayısı sınırlı olmakla beraber, yaşadığımız olay ve olguların sınırsız⁷¹ olması nedeniyle, mahdud sayıdaki hükmün, sınırsız olaylara cevap teşkil edebilmesi mümkün olmuyordu. Mâtürîdî'nin *tefsir te'vil* anlayışında olduğu gibi artık tefsir dönemi yerini tevîl dönemine bırakmıştı.⁷² Çünkü ilahi kelamı tebliğ eden Hz. Peygamber'in artık vazifesi tamamlanmış ve nüzûl dönemini *an be an* yaşayan sahabe dönemi de sona ermişti.⁷³ Bu yüzden Kur'an'ın dolaylı muhatapları, hüküm istinbadında bağlam bilgisini doğru kuramadıkları ya da yanlış bağ kurdukları zaman, nüzûl ortamından farklı

⁶⁵ Kur'an'a Mushaf adının verilmesi ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Sülün, "Kur'an'da Kitâb Kavramı ve Kur'an Vahylerinin Kitaplaşması", 61-64.

⁶⁶ Dücan Cündioğlu, *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlam'ın Tarihi* (İstanbul: Kapı, 2023), 81.

⁶⁷ Bk. Zekeriya Pak, *Allah-İnsan İletişimi* (Ankara: İlâhiyât, 2005), 148.

⁶⁸ Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, 251.

⁶⁹ *el-Mâide* 5/3.

⁷⁰ Pak, *Allah- İnsan İletişimi*, 157.

⁷¹ Zafer Koç, *Kur'an Tefsirinde Yöntem Arayışları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), XXİ.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/185.

⁷³ Vahiy ile anlık iletişim döneminin yaşandığını ve sona erdiğini şu olaydan anlamak mümkündür: Resulullah'ın vefatına ağlayan Ümmü Eymen'e neden bu kadar çok ağladığı sorulunca "vallahî ben Resulullah'ın öleceğini bilmekteydim. Ben onun için ağlamıyorum. Fakat ben semadan bize gelen vahyin kesilmesine ağlıyorum." demiştir. *علمت أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سي موت، ولكن إنما أبكي على الوحي* Bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd ve Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1421), 21/214; Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî, *Ma'rifetü's- Sahabe*, thk. Âdil b. Yusuf el- Azzâzî (Riyâd: Dâru'l- Vatani li'n-Neşr, 1419), 3/3466.

“KİTÂBUN MEKNÛN” KAVRAMININ VAHYİN KORUNMUŞLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ VE KUR’AN’A MUHATAP OLUŞ KEYFİYETİ BAĞLAMINDA ABDESTSİZ DOKUNMA YASAĞI

neticelere ulaşabiliyorlardı. *Ona ancak temiz olanlar dokunur* âyetinin, Kur’an’a abdestsiz dokunma yasağına delil kabul edilmesini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Vâkı’a suresi 47. nüzûl sırası ile nübüvvetin 5. yılında nâzil olmuştur. Mâide suresi ise 112. nüzûl sırası ile risaletin son yıllarında, Veda Haccı’ndan önce, nâzil olmaya başlamış Medenî bir suredir.⁷⁴ İki surenin nâzil olma dönemleri itibarıyla aralarında 10 yıldan fazla zaman olduğu görülür. Zeki Duman’ın bu on yıllık süre içerisinde “henüz gusûl ve abdest emredilmemiştir.”⁷⁵ demesi; mezkûr iki âyet arasındaki nedensellik bağı kurulmasının, Kur’an’ın bütününe muhatap olma süreci ile ilgili olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile Kur’an’a doğrudan muhatap olan Sahabe-i kiram daha sonra inecek olan, “Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınızı mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın...” mealindeki Mâide suresi 6. âyete henüz muhatap olmamıştı. Bu yüzden Mekke döneminde nâzil olan “Ona ancak temiz olanlar dokunur.” mealindeki Vâkı’a suresinin 79. âyetine muhatap olduğunda bu âyete, abdestsiz Kur’an’a dokunmayı yasaklıyor hükmünü vermiş olması tarihen ihtimal dahilinde değildir. Daha doğrusu abdest âyeti ile bağ kurmasının imkanı yoktur. Bu tanımlama ancak nüzûl sonrasında Kur’an’ın bütününe muhatap olan nesil için mümkündür. Çünkü bu nesil, iki kapak arasında olan Mushaf’a muhatap oluyor ve Kur’an’ın Mekke-Medenî bütün âyetlerini aynı anda görüyordu. İbn Âşûr’un konuyu mütalaasında aynı görüşte olduğu belirtilmiştir.

Sahabe dönemi ile birlikte Kur’an’ı tazim kültürü başlamış ve sonraki dönemde de devam etmiştir. Ancak sahabe döneminde cünüplük halinde Kur’an okumamak tazimin bir gereği iken⁷⁶ sonraki dönemde kapsamı genişletilerek ona abdestsiz dokunmama yasağının da dahil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hicri 2. asırdan sonra meydana gelen “İslam fihri ve metodolojisi alanındaki çalışmalar, sonraki döneme damga vurmuş önemli faaliyettir.”⁷⁷ İlimlerin tedvin dönemi denen bu dönem ile Kur’an’a abdestsiz dokunmak bir sorun olarak görülmüş olacağından, sorunun giderilmesi için delil bulma çabası içerisine girilmiştir.⁷⁸ Ne var ki bu delilin öncelikle, yirmi üç yıllık zamanın dürülerek bir kitaba dönüştüğü Mushaf’tan bulunması gerekiyordu. Bu süreç ile birlikte, Kur’an’ın bütün âyetlerine aynı anda muttali olma imkanına sahip olan muhatapların, sorunu çözmek için, nâzil olduğu dönemler ve bağlamları farklı olan iki âyet (Vâkı’a 79, Mâide 6) arasında nedensellik bağı kurmak durumunda kalmış olmaları muhtemeldir. Diğer bir ifadeyle Kur’an’a Mushaf olarak muhatap olmakla birlikte, “sonraki âlimler... Kur’an’ın korunduğu kitaba ‘mushaf,’ mutahharun’a ‘cünüp, abdestsiz, ay hali ve lohusa olmayanlar’ ve la yemessuhü’ye de ‘dokunmasınlar’ anlamını vermişlerdir.”⁷⁹ Sahabe-i kiramın ise Kur’an âyetlerinin nerede,

⁷⁴ Duman, *Beyânu’l-Hak*, 11.

⁷⁵ Duman, *Beyânu’l-Hak*, 1/497.

⁷⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 27/337.

⁷⁷ Kadir Paksoy, “Kur’an’a Abdestli Dokunmakla İlgili Rivâyetlerin Tahlihi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1999), 349.

⁷⁸ Bk. Paksoy, “Kur’an’a Abdestli Dokunmakla İlgili Rivâyetlerin Tahlihi”, 349.

⁷⁹ Duman, *Beyânu’l-Hak*, 1/497.

ne zaman, ne için ve hangi bağlamda nâzil olduğunu biliyor⁸⁰ olmalarından dolayı, mezkûr iki âyet ile bu şekilde amel etmemiş olmaları gerekir. İbn Âşûr, sahabeden böyle bir açıklama gelmemiştir demiş ve İmam Mâlik, Ebû Hanife ve İmam Şafiî'nin *cünüplük halinde Kur'an okunmayacağı* hususunda ittifak etmiş olduklarını söyledikten sonra, İbn Hanbel ile Ebû Dâvûd'un *cünüplük halinde Kur'an okumanın caiz olduğunu ve buna ruhsat verdiklerini* söylemiştir.⁸¹

Bu izahlarla birlikte doldurulması gereken anlam boşluğu şudur: Beş vakit namazın hicretin bir buçuk yıl öncesinde miraç gecesinde farz kılındığı sabit olduğuna⁸² göre abdest âyeti ininceye kadar namaz abdestsiz mi kılındı? Bilindiği üzere اقيموا الصلوة واتوا الزكوة “namazı kılın ve zekâtı verin...”⁸³ örneğinde olduğu gibi Kur'an, bir ibadeti farz kılarken o ibadetin bütün rükünlerinden bahsetmez. İbadetin nasıl ifa edileceği Hz. Peygamber'in uygulamaları neticesinde pratik hale gelir. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla, *Cebraîl'in (as) namazın kılınışı ile birlikte abdesti de Hz. Peygamber'e öğrettiği böylece abdestin namazla birlikte farz kılındığı*, mezkûr âyetin (Mâide 5/6) ise *mevcut bir hükmün ehemmiyetine binaen teyit ve takriri mahiyetinde olduğu* kabul edilir.⁸⁴ Ayrıca Cebraîl'in Hz. Peygamber'e abdesti öğretmesiyle ilgili olarak aynı manaya vurgu yapan iki farklı görüş daha vardır. es-Siretu'l-Halebiyye müellifi, “abdest bu şekliyle farz olması bakımından Mekkî, tilavet bakımından Medenî'dir.”⁸⁵ demiş. Diğer bir görüşte ise Malikiler, “abdest, hicretten önce mendüb idi, Mâide âyetiyle Medine'de farz kılındı.”⁸⁶ demişlerdir. Bu üç farklı görüşten de abdestin Mekke'de farz kılınmış olduğu anlaşılmaktadır. Abdestin Mâide suresi 6. âyetinin nüzûlünden önce Mekke'de farz kılınmış olmasından dolayı Hz. Aişe Mâide suresi 6. âyet için *teyemmüm âyeti* demiş, *abdest âyeti* dememiştir.⁸⁷

Şu halde *abdest* Mekke'de namaz ile birlikte, Hz. Peygamber'e melek Cebraîl tarafından öğretilmiş ise neden Mekkî bir sure olan Vâkı'a suresinin 79. âyeti, *ona ancak temiz olanlar dokunur* emri ile Kur'an'a dokunmayı abdestli olma şartına bağlamasın? Çünkü *Kitâbun meknûn*'un kavramsal çerçevesi tahlil edilirken belirtildiği üzere, bu kavramın bağlamsal olarak, ihtiva ettiği mana ile *abdestsiz ona dokunma fiili* birbiri ile örtüşmemektedir. Zira bu

⁸⁰ Hasan Elik, “Sahabe ve Sonraki Müslümanların Kur'an'a Muhatap Oluş Keyfiyetinin O'nu Anlamaya Etkisi”, *Kur'an ve Sahabe Sempozyumu*, ed. Hasan Keskin - Abdullah Demir (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2016), 71.

⁸¹ وقال أحمد وداود: تجوز قراءة القرآن للجنب. وخصص İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 27/337.

⁸² M. Kemal Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/351.

⁸³ el-Bakara 2/43.

⁸⁴ Ebû Muhammed Bedreddîn el-Halebî, *el-Muktefâ min Sîreti Mustafâ*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehabî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414), 57; Ebû'l-Ferec Nûriddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *Sîretü'l-Halebiyye* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427), 1/375. Geniş bilgi için bk. Abdulkadir Şener, “Abdest”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/68-70.

⁸⁵ el-Halebî, *Sîretü'l-Halebiyye*, 1/378.

⁸⁶ el-Halebî, *Sîretü'l-Halebiyye*, 1/377.

⁸⁷ el-Halebî, *Sîretü'l-Halebiyye*, 1/378. قال عائشة رضي الله تعالى عنها في الآية: فأنزل الله تعالى آية التيمم، ولم تقل آية الوضوء

“KİTÂBUN MEKNÛN” KAVRAMININ VAHYİN KORUNMUŞLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ VE KUR’AN’A MUHATAP OLUŞ KEYFİYETİ BAĞLAMINDA ABDESTSİZ DOKUNMA YASAĞI

kavramın muhteviyatı, Kur’an’ın kaynağına dair toplumsal algıyı reddediyor. İlâhî kelâmın Allah tarafından her türlü dış tesire karşı korunduğunu ve hiçbir varlığın levh-i mahfûzdaki otantik yapısına tesir etmeye güç yetiremeyeceğini belirtiyor.

Sonuç

“Kitâbun Mekkûn” Kavramının Vahyin Korunmuşluğu Açısından İncelenmesi ve Kur’an’a Muhatap Oluş Keyfiyeti Bağlamında Abdestsiz Dokunma Yasağı” konusunun işlendiği bu makalede şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Çalışmada ön plana çıkan birinci husus: Âyette geçen ilâhî koruma altında olan kitabın hangisi olduğudur? Elde ettiğimiz bulgular bize, aynı anlam alanına dahil olan *suhufun mükerrerme*, *levhun mahfûz*, *kitâbun meknûn* ve *ümmü’l-kitâb* vb. kavramların delâlet ettikleri olgunun aynı olduğunu göstermektedir. Birçok Müfessir, tümel olarak Kur’an’ın bu kavramlara yüklediği anlamları birlikte değerlendirerek, Allah katında Kur’an’ın da kayıtlı bulunduğu bir *ana kitabın* olduğu yönünde görüşler ortaya koymuşlardır. Bu ilahi kitabı, ilgili âyetlerin lafzî beyanına uygun olarak anlamak icap ederse, korunan kitabın hakikati/fiziki varlığı bizim için meçhuldür. Ancak *levh-i mahfuz* diye ifade edilen bu kitabı “ilâhî bilginin somut bir tasviri” olarak anlamak mümkündür. Keza Mushaf’ın kaynağı levh-i mahfûzdur bu kaynağa, cahiliye toplumun yaygın inanışında olduğu gibi cinlerin, şeytanların ona dokunması ve kendilerinden bir şeyler katarak tahrif etmeleri mümkün değildir.
- Kur’an, şifahi kültürün hâkim olduğu bir topluma, yirmi üç yılda, olgu ile ilişkisine bağlı olarak nâzil olmuştur. Peyderpey nâzil olan vahyin nüzûl dönemindeki her bir aşaması Kur’an diye vasfedilirken, Hz. Ebu Bekir ile başlayıp Hz. Osman döneminde iki kapak arasına dercedilen kitap haline ise *Mushaf* denmiştir. Nüzûlden sonra Müslüman toplum Kur’an’a muhatap olma keyfiyetine bağlı olarak Kur’an demekle Mushaf’ı kastetmiştir. “İlk muhatap toplumun her ferdi, dünkü inen âyete dünkü insan olarak muhatap olurken, bu günkü inen âyete bu günkü insan olarak muhatap oluyordu.”⁸⁸ Filhakika ilk nesil ile sonraki neslin Kur’an’ı anlama ve ondan hüküm istinbat etmesi farklı olmak zorundaydı. Mekke’de nübüvvetin beşinci yılında nâzil olan Vâkı’a suresi 79. âyeti, *ona ancak temiz olanlar dokunur* buyurduğunda sahabenin, bu âyetin Kur’an’a dokunmayı *abdestli* olma şartına bağlamış olduğunu düşünmesi imkân dahilinde değildir. Daha açık bir ifadeyle, Mâide suresi 5/6. âyetin Vâkı’a suresi 79. âyet ile ilişkilendirmesi tarihi olarak mümkün değildir.
- Mezkûr iki ayet arasındaki ilişkinin, Kur’an’ın fiziki varlığı olan, açıp okunan bir Mushaf’a dönüşmesinden sonra kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu süreçte âyetlerin her ikisini de aynı anda görebilme imkanı doğmuştur. Bu süreç, özellikle tâbiûn döneminde başlayan ve sonra devam eden, dini hükümlere kaynaklık edecek

⁸⁸ Zekeriya Pak, Tefsir Usûlü (Ankara: Bilay Yayınları, 2020).

delillerin tespiti sürecidir. Dini ilimlerin teşekkül devri olan bu süreçte, sınırı olamayan hayatın, sınırlı naslar⁸⁹ ile tanzim edilme mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Bu yüzden sahabe döneminde Kur'an'a tazim, ancak *cünüplük halinde onu okumamak* iken sonraki dönemde bu tazime *abdestsiz dokunma yasağı* da eklenmiş bu da yeni delile olan ihtiyacı gerekli kılmıştır. Kur'an'dan delil üretmede ona muhatap oluş keyfiyetinin doğru anlaşılmadığı zaman, Kur'an'ın maksadının dışında sonuçların elde edilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Kur'an'a abdestsiz dokunma yasağına Vâkı'a suresinin ilgili âyetinin delil addedilmesinde, ilâhî kelamı yorumlarken onun tarih ile bağının kesilmesi ve meselenin bulunduğu yerden bakarak anlaşılma çalışılması sorunu vardır. Nüzul sonrasında "Kur'an" denince hep Mushaf anlaşılmış oysa böyle olmadığı bilinmektedir. Mushaf mümkün bir tarihin içinden çıkmıştır ve tarih ile kuvvetli bağının olduğu müsellemidir. O bağ doğru kurulamaz ve tarihin kronolojik; tarihi olayların ise konjonktürel yapısı göz ardı edildiğinde yapılan her yorum sübjektiftir ve indîdir.⁹⁰ Tefsir tarih ve dilden ibâret bir ilim ise, âyetten hüküm icra etmek için mutlak surette nüzûl sebebi ve ortamının bu hükmü desteklemesi gerekmektedir. *Kitâbun meknûn* kavramının nüzûl ortamı, *Kur'an'a abdestsiz dokunma yasağı*ni desteklememektedir. Bu bir Kur'an'ı anlama sorunu ise bunun en sahici nedeninin; *nüzûl sonrasında Mushaf'a muhatap olan ikinci neslin nüzûl sürecinde de Kur'an'ı Mushaf gibi tasavvur etmiş olmasıdır* diyebiliriz. Kısaca bu sorunun; *Kur'an'a muhatap oluş keyfiyeti ile ilgili anlam/bağlam sorunu* olduğu anlaşılmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): İdris Sağır

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

89 Mehmet Dirik, "Ebû Hanîfe'nin İctihad Metodunda İstihsan", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018): 180.

90 Bk. Hasan Elik, "Mushafa Abdestsiz Dokunulup Dokunulamayacağı Problemi", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 6 (1998), 64.

“KİTÂBUN MEKNÛN” KAVRAMININ VAHYİN KORUNMUŞLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ VE KUR’AN’A MUHATAP OLUŞ KEYFİYETİ BAĞLAMINDA ABDESTSİZ DOKUNMA YASAĞI

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el- Arnaûd ve Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 1421.
- Altındaş, Mücteba. “Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfûz ve Ümmü’l-Kitâb”. *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2012).
- Altındaş, Mücteba. *Kelam Araştırmaları*. “Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfûz ve Ümmü’l-Kitâb” 11/1 (2013), 221-242.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Aydar, Hidayet. “Kur’an’a Dokunmak ve Abdest Meselesi”. *Kur’an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 4 (1998), 55-75.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. İstanbul: Kuramer, 2. Basım, 2017.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Meâlimü’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’ân*. thk. Muahmmmed Abdullah En-Nemir. 8 Cilt. Daru’t-Tayyibe li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 1417.
- Beydâvî, el-Kâdî Nasruddîn. *Envârü’t-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1418.
- Cündioğlu, Dücan. *Sözlu Kültür’den Yazılı Kültür’e Anlam’ın Tarihi*. İstanbul: Kapı, 9. Basım, 2023.
- Dihlevî, Şah Velîyullah. *Huccetullahi’l-Bâliğa*. thk. es-Seyyîd Sâbık. 2 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Ceyl, 1. Basım, 1426.
- Dirik, Mehmet. “Ebû Hanîfe’nin İctihad Metodunda İstihsan”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 180-224. <https://doi.org/10.17859/pauifd.453882>
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti, 10. Basım, 1994.
- Duman, M. Zeki. *Beyânü’l-Hak: (Kur’an-ı Kerîm’in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri)*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2006.
- Duman, M. Zeki. *Levh-i Mahfuzdan Mushâf-ı Şerîfe Kelamullah*. Kayseri, 2013.
- Elik, Hasan. “Mushafa Abdestsiz Dokunulup Dokunulmayacağı Problemi”. *Kur’an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 6 (1998).
- Elik, Hasan. “Sahabe ve Sonraki Müslümanların Kur’an’a Muhatap Oluş Keyfiyetinin O’nu Anlamaya Etkisi”. *Kur’an ve Sahabe Sempozyumu*. ed. Hasan Keskin - Abdullah Demir. 67-82. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2016.
- el-Ezdî, İbn Düreyd. *Cemheretü’l-luğa*. thk. Remzî Münîr Ba’lbeke. Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1. Basım, 1987.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed. *el-Kâmusu’l- Muhît*. thk. Muhammed Nu’aym. Beyrut: Müessesetü’r- Risâle, 1426.
- Gezer, Süleyman. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Halebî, Ebû Muhammed Bedreddîn el-. *el-Muktefâ min Sîreti’l-Mustafâ*. thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1. Basım, 1414.
- Halebî, Ebû’l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-. *Sîretü’l-Halebiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2. Basım, 1427.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el- Ferâhîdî. *Kitâbü’l-‘Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Samarrâî. Beyrut: Dâru ve Meketbetü’l- Hilâl, t.y.
- İbn Aşûr, Muhammed et- Tâhir. *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru’t-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhakk el- Endelûsî. *el- Muharreru’l- Vecîz fî Tefsîri’l- Kitâbi’l- Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. Lübnan: Dâru Kütübî’l- İlmiyye, 1. Basım, 1422.
- İbn Fâris, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Zekerîyyâ. *Mu’cemü Mekâyisi’l-Luğa*. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. 6 Cilt. Dâru’l-Fikr, 1399.
- İbn Kesîr, Ebû’l- Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el Kuraşî. *Tefsîru’l- Kur’âni’l- Azîm*. thk. Sâmi b. Muammed b. Selâme. 8 Cilt. Dâru’t-Tayyibe, 2. Basım, 1420.
- İsbehânî, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah el-. *Ma’rifetü’s- Sahabe*. thk. Âdil b. Yusuf el- Azzâzî. Riyâd: Dâru’l-Vatani li’n-Neşr, 1. Basım, 1419.
- İsfahânî, Râğîb el-. *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*. Dimeşk-Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1412.
- Kur’an Yolu Meâlî*. çev. Hayrettin vd. Karaman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Koç, Zafer. *Kur’an Tefsirinde Yöntem Arayışları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed. *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l- İlmiyye, 1. Basım, 1426.
- Nâsirî, Muhammed Mekî en-. *et-Tefsîri fî Ehâdisi’t-Tefsîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l- Arabî’l- İslâmî, 1. Basım, 1405.

- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b Ahmed en-. *Medâriku't-Tenzil ve Hakîku't-Te'vil*. thk. Yusuf Ali el-Büdeyvi. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kelimi't- Tayyib, 1. Basım, 1419.
- Pak, Zekeriya. *Allah-İnsan İletişimi*. Ankara: İlâhiyât, 1. Basım, 2005.
- Pak, Zekeriya. *Tefsîr Usûlü*. Ankara: Bilay Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Pak, Zekeriya. *Vahiy Kavramının Semantik Alanı - Kur'an'ın Nüzul Süreciyle İlgili Temel Kavramlar*-. Kahramanmaraş: Ukde, 2011.
- Paksoy, Kadir. "Kur'an'a Abdestli Dokunmakla İlgili Rivayetlerin Tahlili". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1999), 331-378.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-. *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. İmam Ebî Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1422.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b Muhammed es-. *el-Cevâhiru'l-Hisân fi't- Tefsîru'l- Kur'ân*. thk. Muhammed Ali Muavviz - Âdil Abdullah Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1418.
- Suyûtî, Abdurrahman b Ebî Bekr Celeddîn. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l- Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l- Mısıriyyetü'l- Âmme li'l- Kitâb, 1394.
- Suyûtî, Abdurrahman b Ebî Bekr es-. *ed-Dürri'l- Mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Fikr, ts.
- Sülün, Murat. "Kur'an'da Kitâb Kavramı ve Kur'an Vahyelerinin Kitaplaşması". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997 1995), 53-120.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-. *Tefsîru'l- İmâm-ı Şâfiî*. thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. Memleketü'l-Arabiyyeti's Suûdiyye: Dâru't- Tedmîriyye, 1. Basım, 1427.
- Şener, Abdulkadir. "Abdest". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/68-70. İstanbul: TDV. Yayınları, 1998.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vil'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1420.
- Ulemâu'l- Ezher. *et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'ani'l-Kerim*. 10 Cilt. el-Hey'etü'l-Âmme li'l-İşşuûni'l-Matâbiu'l-Emîriyye, 1. Basım, 1393.
- Yaşaroğlu, M. Kemal. "Namaz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV. Yayınları, 2006.
- Zemahşerî, Ebû'l- Kâsım Mahmûd. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't- Tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kiatâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407.